
DEMOKRÁCIAELMÉLET

FRICZ TAMÁS

A magyar demokrácia tipizálása: kísérlet egy új demokráciatipológiára

Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a magyar demokrácia legfontosabb jellemzőit, karaktersvonalait tipizáljam. Annak érdekében azonban, hogy ez a tipizáció valóban integrálja a fentiekben leírtakat, pontosan mutassa be a magyar demokrácia *sajátosságait*, egy új tipológia megalkotásával is megpróbálkoztam.

Az egyes országok demokráciáinak jellemzésére lényegében két alapvető irány alakult ki a nemzetközi szakirodalomban. Az egyik irány az *intézményi, jogi, elsősorban alkotmányos szempontú* megközelítéseket helyezi előtérbe! (1) Ebben a tekintetben döntően a kormányzati rendszerek kerülnek vizsgálat alá; a politológusok klasszikusan parlamentáris, elnöki és félelnöki rendszereket különböztetnek meg egymástól, s elemzik azt, hogy egyik vagy a másik típusnak milyen előnyei vagy hátrányai vannak a demokrácia stabil és eredményes működése szempontjából. Természetesen az eredeti hármas tagolás az utóbbi évtizedekben sok tekintetben finomodott, szofisztikálódott, nem csekély mértékben éppen a demokratizáció harmadik nagy hullámának következtében, melybe éppúgy beletartozik Dél-Európa (Portugália, Spanyolország és Görögország), mint Délkelet-Ázsia (Fülöp-szigetek, Dél-Korea, Tajvan és Thaiföld), s nem utolsósorban a mi régióink, Közép-Európa és Kelet-Európa. Az új demokráciák újra és újra finomítják, újraértelmeztetik az eddigi tipológiákat, új, „átmeneti” variációkat hoznak létre. E változások egyik figyelemre méltó tipizálására vállalkozott Wolfgang Merkel (Merkel, 1999), aki az általa egyébként abszolút pontatlanul „kelet-európainak” nevezett –

valójában közép- és kelet-európai – országok kormányzati rendszereit új tipizáció segítségével mutatja be. Ennek mentén beszél parlamentáris rendszerről (példája Magyarország), parlamentáris-elnöki rendszerről (példája Lengyelország), elnöki-parlamentáris rendszerről (példája Oroszország), illetve elnöki rendszerről (példája Fehéroroszország). (2) Jól látszik ebből, hogy az újonnan demokratizálódott vagy demokratizálódó országok új típusú „valóságokat” hoznak létre, melyek változatlan „begyömészölése” a nyugati demokráciákra alapozott tipizációkba nem szerencsés, s főleg nem vezet a kellő eredményre.

Jómagam annyival egészíteném ki a Merkel-féle kísérletet, hogy éppen a magyar modell a kormányzatirendszer-tipizáció további finomítását igényli. A magyar berendezkedés ugyanis a német minta alapján a kancellári rendszert tette magáévá, azonban még az eredetihez képest is nagyobb súlyt adott a kormánynak, különösen a kormányfőnek, ám egyben – eltérően a némettől – a parlamentet is bebetonozta. (Hiszen a kormány felelősségre vonása gyakorlatilag nem létezik, ugyanakkor viszont a parlamentet is csak egészen kivételes esetben lehet felosztatni.) Hajlanék arra, hogy a magyar berendezkedést nem pusztán *kancellári típusú* rendszernek nevezzem, hanem igazából *kancellári-parlamentáris típusú kormányzati rendszernek*.

A másik irány nem az intézményi-jogi megközelítésből indul ki, hanem a demokrácia *belső működését, működési hatékonyságát* vizsgálja. Olyan politikai intézményeket tesz az összehasonlító vizsgálat tárgyává, melyek közelebbről mutatják meg az adott demokrácia működésének tartalmát, s közvetetten utalnak a politikai elitek stratégiáira, motivációira. Ezen megközelítések közül a legismertebb és leginkább elfogadott tipológiát Arendt Lijphart holland politológus dolgozta ki; rendszerében megkülönbözteti egymástól a többségi és a konszenzuális demokráciákat (Lijphart, 1984 és 1999, magyar nyelvű feldolgozása Enyedi-Körösenyi, 2001, illetve Körösenyi et al., 2003). Ehelyütt nem vállalkoznék arra, hogy az általa kidolgozott először 12, majd később 10 kritériumot részletesen felsoroljam és elemezzem, hiszen a zárójelben megadott szerzők ezt magyar nyelven részletesen megtették. Utalnék viszont arra, hogy Lijphart egy másik elemzésében kifejezetten a politikai elitek stratégiáival foglalkozik, s megkülönböztet egymástól *kooperatív és kompetitív* elitstratégiákat. Ez utóbbi azért fontos, mert a két tipológia között termékeny, számunkra is hasznosítható összefüggéseket lehet felfedezni, ám a szerző eddig a pontig nem jut el. (Kísérletet tesz viszont erre a Körösenyi-Tóth-Török szerzőhármas: 2003: 604–605. o.) Holott éppen itt válna a módszertan még inkább összetetté, hiszen összefüggéseket mutatna fel a politikai intézmények és az elitek magatartása, motivációi között, de erre még visszatérünk.

Ezzel együtt, bár mind az intézményi-jogi (alkotmányjogi), mind a demokrácia belső működését vizsgáló tipológiák természetesen alkalmazhatók az új, közép- és kelet-európai demokráciák analízisének, mégis, ezek alkalmazásakor bizonyos hiányérzetünk keletkezhet. E probléma nem az említett módszertanok kidolgozatlanosságából vagy felületességéből ered, hanem abból, hogy az új, közép- és kelet-európai demokráciák kialakulási folyamata a nyugat-európai demokratizációhoz képest *alapjaiban eltérő sajátosságokat mutat fel*, s ez az angolszász és nyugat-európai demokráciákra méretezett tipizációk természeténél fogva használatát korlátozza. De mik ezek a sajátosságok?

Abból kell kiindulnunk, hogy a demokratizáció első nagy hulláma – amelynek során kialakultak a nagy nyugat-európai és észak-amerikai demokráciák – egy *szerves folyamatot alkot*. Ennek lényege, hogy együtt, egymással szoros összefüggésben jönnek létre *az intézmények és a magatartások*; a politikai szándékok és küzdelmek – fokozatosan vagy időnként radikális gyorsasággal – hozzák létre a demokratikus intézményeket, mely intézmények az indítékoknak és szándékoknak megfelelően, azok érvényesítésére alakulnak meg és működnek. Intézmény és magatartás, jog és cselekvés, alkotmány és politikai akarat nem válik külön egymástól, egységet képez; másképpen úgy fogalmazhatnánk, hogy az objektív és a szubjektív feltételek megfelelnek egymásnak. Klasszikus példája ennek a fejlődésnek Anglia, ahol a 18. századtól kezdve a 20. század közepéig alakultak és formálódtak azok az intézmények, amelyek működése körül ma nincsenek érdemi viták, mert a *létező politikai szándékok és célok formalizálását és jogszerű érvényesülését* valósítják meg. Azok a tipológiák pedig, amelyek a huszadik században jöttek létre az angolszász és a nyugat-európai szakirodalomban, ezt az egységet – a politikai cselekvés és a politikai intézmények egységét – természetes adottságnak veszik.

Holott – s itt kell áttérnünk a mi régiónkra – a kelet- és közép-európai demokratizáció egészen másféle sajátosságok és feltételek között zajlott vagy zajlik. Ebben a régióban ugyanis – az ismert történelmi körülmények folytán – a demokratizáció nem egy szerves folyamat eredményeként, hanem felülről, kívülről jött lehetőség (Szovjetunió felbomlása) következtében indulhatott el. Ennek viszont az a következménye, hogy először – viharos gyorsasággal – megtörtént a demokratikus intézmények, a jogállam létrehozása, s csak ezek után jöhetett létre a demokrácia működésével kapcsolatos – részletes és kifinomult – cselekvési stratégia, motiváció és attitűd. A politikai aktorok, az ellenzéki elitek nem rendelkeztek a demokráciáért folytatott küzdelem hosszú, átfogó tapasztalataival, melyek létrehozhatták volna a demokrácia működtetéséhez szükséges motivációkat és átgondolt koncepciókat – éppen e küzdelem sikeres megvívásának mintegy eredményeképpen. Ennek hiányában és az idő sür-

getésében nem tehettek mást, mint hogy gyakorlatilag *egy az egyben átvették a nyugat-európai intézményi mintákat*, s különösebben hosszas átgondolás és „domesztikálás” nélkül jogi és alkotmányos aktusokkal bevezették azokat. Ebből adódóan viszont nem volt, nem is lehetett meg az intézmények és a motivációk egysége, összhangja; előbb születtek meg az intézmények, s utána kezdtek kifermődni az egyes politikai elitcsoportok akaratai, szándékai, motivációi és beállítottságai a demokrácia – most már – belső, tartalmi működésével kapcsolatban.

Az tehát, ami a nyugati szerzők számára – történelmi okoknál fogva – természetes egységben van, a közép- és kelet-európai demokratizációk esetén újra különvált egymástól. (Ehelyütt – a probléma összetettsége miatt – nem kívánok belemenni sem a dél-európai, sem a délkelet-ázsiai demokratizációk kérdéseibe.) Ez egyfelől igen nagy megrázkódtatásokat és szenvedéseket okoz e régió politikai elitjeinek és állampolgárainak, ám kétségtelenül izgalmas lehetőséget kínálhat a demokratikus társadalmi-politikai berendezkedések kialakulásának, belső összefüggéseinek megértéséhez. Elcsenve egy pillanatra Madách Imrétől a szót, ismét bepillantást nyerhetünk a történelem- és politikacsínálás *vegykonyhájába*, ismét vizsgálhatjuk, hogy hogyan áll össze, hogyan jön létre – vagy nem jön létre! – egy politikai szerkezet, egy intézményrendszer, mely természetes módon csak akkor működhet tartósan, csak akkor stabilizálódhat, ha a cselekvés és az intézmény egységben van, ha a folyamatok szubjektív és objektív oldala szimbiózisban van.

Az elmúlt 15–16 év tapasztalata azonban azt mutatja, hogy a közép- és kelet-európai országokban csak nagyon töredékesen vagy sehogy sem jött létre a szimbiózis. Ez döntően annak köszönhető, hogy a politikai ellenfeleknek nem volt történelmi idejük arra, hogy megvívják egymás között a politikai küzdelmeiket, minek következtében a gyorsan létrejött intézmények nem egy hosszú politikai harc kompromisszumaiként alakultak ki, melyet többé-kevésbé mindenki elfogadhat, hanem gyors, sok esetben esetleges, sok esetben véletlenszerű események következtében. Gondoljunk például arra, hogy már a nemzetállamiság kérdéseiben is alapvető viták alakultak ki az első években, amelyek azután szerencsés esetben békés elváláshoz (Csehország és Szlovákia), szerencsétlenebb esetben véres, elhúzódozó háborúkhöz vezettek (Jugoszlávia szétesése). De ezen túl is: az ellenzéki elitek hónapok alatt létrehoztak új alkotmányokat, kormányzati rendszereket, választási rendszereket, pártszövetségeket, amelyek rövid időn belül alkalmatlanoknak bizonyultak, s azonnal megindultak az átalakítás körüli küzdelmek – és lényegében a mai napig tartanak. (Újragondolják a választási rendszereket, a köztársasági elnök pozícióit, választásának módját, újragondolják az alkotmányt, újragondolják a poli-

तिकai szövetségeket, a kormánykoalíciókat, gyakran tartanak előrehozott választásokat a kormányzati válságok miatt, a posztkommunizmus helyét és szerepét újraértelmezik stb., stb.) Vannak országok, amelyekben a túl gyors és hektikus változások, kormányváltások okoznak gondot (Lengyelország, Szerbia, Szlovákia, részben Csehország), s vannak, ahol a túl gyors bebetonozódás miatt a szükséges változások elmaradása okoz óriási feszültségeket (erre messze a legjellegzetesebb példa Magyarország). Mindez pedig azért történik, mert ebben a régióban *a politikai akaratok, motivációk és az intézmények még nem „találkoztak össze” egymással*, a két szféra között kisebb vagy nagyobb eltérések vannak, s görcsös küzdelem zajlik ezen országokban a harmónia és összhang megtalálása érdekében, mely ez idáig az egyik országban jobban, a másikban kevésbé sikerült – ám gyakorlatilag egyik ország sincs túl még teljesen ezen a problémán.

Mindebből pedig az következik, hogy e régió országainak elemzésekor mind a jogi-alkotmányi, mind a belső működésre irányuló tipizációkat csak nagy óvatossággal, és időnként fenntartásokkal lehet alkalmazni. Akkor ugyanis, ha nem vesszük figyelembe ezen országok esetében a *sajátosan erőteljes politikai motivációkat s ezek állandó formáló erejét*, hanem pusztán a meglévő intézmények egyszerű felsorolásából és levezetéséből indulunk ki, akkor lehet, hogy téves következtetésekre jutunk. Vegyük például a jogi-alkotmányos megközelítést. A parlamentáris, félelnöki, elnöki kormányzati rendszert ugyan a már említett Merkel és mások is finomították, ám nagy kérdés, hogy mennyire kapunk pontos és mély leírást az adott országokról, ha megállapítjuk, hogy Magyarország parlamentáris, Lengyelország parlamentáris-elnöki, Oroszország elnöki-parlamentáris, Fehéroroszország pedig elnöki rendszer? Attól tartok, az információk nem lesznek kielégítőek. Hogy csak a példánál maradjunk: jó lenne érzékeltetni, hogy Magyarország nem pusztán parlamentáris ország, de ezen túl kancellári típusú is, amelyben azonban a parlament is szokatlanul erős, míg a köztársasági elnök viszont szokatlanul gyenge pozíciókat tölt be (arról nem is beszélve, hogy az alkotmányos kérdések nem zárultak le, sokan az köztársasági elnököt közvetlenül választanák stb.). Vagy: Oroszország lehet, hogy alkotmányosan „csak” elnöki-parlamentáris rendszer, ám az elmúlt években Putyin elnök olyan egyszemélyi hatalmat alakított ki, hogy a parlamentnek szinte már semmilyen szerep sem jut. Vagy: Csehország nem félelnöki rendszer, s ez Václav Havel idején ennek megfelelően működött, ám az új elnök, Václav Klaus mind a belpolitikában, mind a külpolitikában igen aktív és kezdeményező szerepet játszik, minek folytán Csehország erősen közelít a parlamentáris-elnöki rendszerhez. Horvátországban Tudjman és Stipe Mesic is igen erős, már-már elnöki rendszert hozott létre, míg a szom-

szédos Szlovéniában – úgy tűnik – egészen más a helyzet. Utóbbi országban is (mint Horvátországban) közvetlenül választják az elnököt, ám itt Kucan elnök óta igen gyenge az elnök pozíciója, viszont a parlament nagyon erős jogosítványokkal rendelkezik. Végül Szlovákia: déli szomszédunkban is közvetlenül választják az elnököt (az első években a parlament választotta, később változtattak ezen!), ám akárcsak Szlovéniában, valójában nincs nagy befolyása a politikai folyamatokra.

Lehetne még folytatni a sort, de talán már világos: az alkotmányos és jogrendből való egyszerű kiindulás és „levezetés” nem ad elegendő, s főleg kielégítő és kimerítő információkat az adott országok kormányzati rendszereiről, ugyanis ezek a rendszerek gyakran *a szubjektív politikai akaratok, beállítottságok alapján* gyakran másként működnek, mint ahogyan az a „nagykönyvben” meg van írva. Másfelől pedig szinte mindegyik régióbeli ország *még a változás állapotában van*, és szó sincs arról, hogy itt letisztult és véglegesen kikristályosodott demokratikus intézményrendszereket lehetne a komparatív politológia eszközeivel vizsgálni. (Utóbbi körülményt igen sokszor nem veszik figyelembe a nyugati politikatudósok, amikor ezen országokat igyekeznek ide vagy oda besorolni. Nyugati politikusok pedig gyakran dicsérik azokat a közép-európai országokat – szerintem nem mindig alappal –, amelyek már egy ideje stabil kormányokat és kiszámított időben zajló választásokat bonyolítanak le. Általában ezért szeretik dicsérni Magyarországot is, és nem veszik észre, hogy a „kifelé” megjelenő óriási stabilitás mögött nagyfokú feszültségek és bizonytalanságok húzódnak meg.)

Hozzá kell ugyanakkor tennem, hogy a belső működéssel foglalkozó tipológiák (nemcsak a Lijphart, hanem például a konkordanzdemokrácia irodalma is) már valamelyest közelebbi, lényegre törőbb információkat adhatnak a régió demokráciáiról. Ennek oka, hogy ezek az elméletek már sokkal inkább figyelembe veszik a politikai elitek motivációit, akaratát, a konfliktusok kezelésével, egyáltalán a demokrácia működésével kapcsolatos stratégiáit, és ezeknek a szempontnak a közép- és kelet-európai demokráciák esetében *kiemelt jelentőségük van*. Ugyanakkor még a Lijphart által kidolgozott többségi és konszenzuális demokráciatipológia sem lépte át a Rubicont. Lijphart egy másik munkájában kettéválasztotta ugyan az elitek kooperatív és kompetitív stratégiáját, ám ezt a *cselekvési motivációt* nem állította összefüggésbe a demokráciatipológiájával, azaz az *intézményi* megközelítéssel. Feltételezésem az, hogy ezt azért nem tette meg, mert alapvetően a nyugati demokráciák szerves állapotából indult ki, azaz abból, hogy ha a politológus a demokratikus intézményeket számba veszi és megvizsgálja, akkor olyan autentikus eredményekhez jut, melyek pontosan visszatükrözik a politikai elit motivációit és szándékait is – tehát ezek szembeállítására, együttes vizsgálatára nincs szükség.

Természetesen, amennyiben a nyugati demokráciákból indul ki, ebben neki teljesen igaza van.

Ugyanakkor ki kell térnem egy pillanatra a lijpharti tipológiában már önmagában is feszülő ellentmondásra. Ez pedig a következő. Lijphart – közismerten – a többségi demokráciákhoz sorolja az angolszász demokráciákat, míg a konszenzuális demokráciák jellegzetes példáiként sorolja fel a Benelux államokat, Ausztriát és Svájcot. Azt állítja – Gabriel Almond klasszikus politikaikultúra-tipizációjára alapozva –, hogy a többségi demokrácia homogén (azaz kooperatív, megállapodásokra és együttműködésre kész) politikai kultúrára épül, míg a konszenzuális demokrácia mögött fragmentált (azaz erősen megosztott, ideológiailag tagolt, radikális szembenállásokra épülő) politikai kultúra áll. Valójában ugyanis *ellenhatások érvényesülnek*: ahol a politikában és a társadalomban is komoly megegyezések, közösen elfogadott értékek, közös autoritások léteznek (mint Angliában a korona), ott lehetségessé és talán szükségessé is válik egy olyan demokrácia, amelyben erős verseny érvényesül, a kormányra kerülő párt *mindent visz*, felvállalja a teljes kormányzati felelősséget, és ebben nem osztozik, nem egyezkedik az ellenzékbe szorult párttal. Ezt a kompetíciót és teljes kormányzati felelősségvállalást, a kormány és az ellenzék éles szembenállását azért lehet vállalni, mert létezik a bizalom a politikai ellenfelek között, elfogadják egymásról, hogy a demokrácia elkötelezett hívei és nem élnek vissza a hatalmukkal. Itt nincs szükség mindenre kiterjedő, intézményesített konszenzuskényszerekre, mert azok már a rendszer innovációs képességét, hatékonyságát, az ellenzék kritikai lehetőségei korlátoznak.

Másfelől pedig az ideológiai, vallási, etnikai szempontból erősen tagolt és *oszloposodott* kontinentális országokban (a Benelux államokban, Ausztriában és Svájcban) az ország egyben tartása, a politika hatékony működése, illetve a konfliktusok eszkalálódásának megakadályozása érdekében szükségesek a nélkülözhetetlen konszenzusokat, megegyezéseket elősegítő intézmények működtetése (mint a kétkamarás rendszer, az arányos választási rendszer, a kisebbségek képviselője, az ellenzék mindenkoros vétőjoga stb.). Ezekben az országokban nem lehet a többségi elvet, a mindenkoros kormány és az ellenzék teljes szétválasztottságát vállalni, mert az a fragmentált kultúra körülményei között az ország veszélyes mértékű megosztottságához, sőt polgárháborús állapotokhoz is vezethetne.

Látszik tehát, hogy *meghatározó szerepe van az elitek – illetve a nyugati demokráciákban az állampolgároknak – magatartásának, beállítottságának, politikai kulturális adottságainak*, az intézmények ezen magatartásoknak és stratégiáknak a mentén jöttek létre az ellenhatás logikájának megfelelően. Ugyanakkor ez olyannyira így van, hogy az országok valóságos politikai gya-

korlata sokszor túl is mutat azon, amit Lijphart tipológiájában rögzít. Abban az Angliában ugyanis, ahol a többségi demokrácia, a kormányzat és az ellenzék szembenállása elvileg „tombol”, ott vezették be a 80-as években a Short-törvényt, amely a mindenkori ellenzéknek (!) költségvetési támogatást ad ahhoz, hogy a leendő kormányzati munkájához szükséges szakmai apparátust felépítse, szakértőket alkalmazzon és kidolgozza alternatív kormányzati programját. És egy ellenpélda: Belgiumban a flamand–vallon ellentét alapjaiban megosztja az országot; ennek feloldása vagy legalábbis kezelése érdekében 1993-ban egy átfogó alkotmánymódosítást vezettek be, amely flamandok, valonok és németek teljesen arányos költségvetési részesedését, a döntéshozatalban való arányos részvételét, az infrastruktúra és szolgáltatások elosztásának arányosságát tette alkotmányos követelménnyé. Ez, mondhatjuk, a konszenzuális intézményi megoldások mintája, s aligha tévedünk. Igen ám, csak hogy az etnikai megosztottság és szembenállás „áttör” még az egyébként minden szempontból példamutató konszenzusos intézményeken is. Belgiumban ugyanis a mai napig nem szűntek meg az etnikai szembenállások, sőt, több elemzés egybehangzóan arról számol be, hogy a belga társadalom szembenállása nem csökkent, a nyelvi és etnikai ellentétek és előítéletek inkább növekedtek, mint csökkentek volna 1993 óta, s Belgium egysége komoly veszélyben van már egy jó ideje.

Mit is mutat mindez? Megítélésem szerint azt, hogy még a fejlett nyugati demokráciákban is megmutatkozik időnként, hogy a társadalom és az elitek alapvető politikai kulturális beállítottsága „felülírja” az intézményi rendet. Vagyis, az angol példában, ha az elitek alapvető demokratikus és nemzeti konszenzusa adott, akkor többségi demokrácia ide vagy oda, születhetnek olyan konszenzusos intézményi megoldások, amelyek korántsem „férnek bele” a lijpharti tipológia merev elrendezettségébe. Illetve fordítva, ha a politikai és kulturális megosztottságok túl erősek és a konfliktuspotenciál mindenben túllép, akkor a mégoly tökéletesen megalkotott konszenzuális intézmények sem képesek a szembenálló táborok közötti ellentéteket csökkenteni, s ezek az ellentétek végül a konszenzusos megoldásokat is szétverhetik. S éppen ez az a probléma, amivel a lijpharti tipológia nem nézett szembe, azaz nem tudja az intézmények működéséből elvileg következő demokratikus modellnek *ellentmondó* folyamatokat leírni és főleg értelmezni – azaz nincs igazi válasza a modellek változására, illetve a modellekből való kilepésekre.

S éppen ebből fakad az, hogy a többségi és konszenzuális tipológia még kevésbé tudja megragadni a közép- és kelet-európai demokráciák karakterét. E régió országaiban már az alapvető alkotmányos berendezkedés és az elitek motivációi is gyakran eltérnek egymástól, ami folyamatos változásokat ered-

ményez, s még inkább így van ez azokkal az intézményekkel, amelyeket Lijphart alkalmaz a tipológiájában. Érdekes ennek bizonyítására éppen Magyarországot alapul vennünk. E tekintetben könnyű helyzetben vagyok, hiszen a Körösenyi-Tóth-Török szerzőhármass könyvük zárófejezetében áttekintik azt, hogy országunk vajon a konszenzuális avagy a többségi modellhez tartozhat-e (Körösenyi et al., 2003: 594–622.). Lijphart 11 kritériumát veszik alapul, és részletes kifejtés után arra a következtetésre jutnak, hogy a magyar demokrácia a holland politológus változói alapján, ha nem is markánsan és egyértelműen, mégis inkább a konszenzusos demokrácia modelljéhez sorolható. E következtetés előtt azonban ők maguk is meghökkennek, hiszen pontosan tudják, hogy a magyar politikában radikális megosztottság, erőteljes konfliktusok és a konszenzusorientált elitmagatartás teljes hiánya a jellemző. Ebből pedig – teljesen helyesen – arra a következtetésre jutnak, amire jómagam is, hogy a lijpharti tipológia nem veszi súlyának megfelelően figyelembe az elitek stratégiáit, motivációit, amelyek adott esetben funkcionális szerepet játszanak, tehát e tekintetben *fontosabbak és meghatározóbbak, mint az intézményi elrendeződés* (Körösenyi et al., 2003: 604–605.).

De vehetnénk más példákat is. Csehországban az elmúlt években a két nagy párt, a polgári párt és a szociáldemokrata párt versengése alakult ki, s úgy tűnt, hogy leginkább a kormányzat és az ellenzék különválására épülő többségi demokrácia felé hajlik a cseh demokrácia, ami a mély ellentétek miatt nem lesz szerencsés. Ám ennek teljesen ellentmondott, amikor néhány évvel ezelőtt az egyik párt kisebbségi kormányzásra kényszerült, s ezt a másik párt lojális ellenzéki magatartása folytán működtetni tudta. Kiderült ugyanis, hogy a meglévő ellentétek ellenére bizonyos konszenzusok mégis léteznek a cseh politikai kultúrában, méghozzá elsősorban a posztkommunista politika elutasítása, amelynek az elszámoltatás és számonkérés formájában (lusztrációs törvény) közösen szereztek érvényt a rendszerváltás első éveiben. Vagy a másik példa Horvátország: déli szomszédunknál a 90-es évek végére a politikai pártok között igen erőteljes konfliktussorozat, ádáz hatalmi küzdelem alakult ki, a „mindenki harca mindenki ellen” állapota vált jellemzővé, ami azt mutatná, hogy ebben az országban csak egy erőteljes konszenzuális demokrácia – ami nincs – „menthetné meg” a helyzetet. Ennek ellenére a demokráciát veszélyeztető konfliktusok azóta sem alakultak ki, mert a horvát nemzeti összetartás, mely a köztársasági elnökök személyében is megtestesül, újra és újra létrehozza az ország egységes fellépését – most éppen az Európai Unióba való belépés kapcsán (lásd ehhez: Szilágyi, 2000: 102.).

Ezek után bátran juthatunk arra a következtetésre, hogy a közép- és kelet-európai demokráciák tipizálása, összehasonlítása

vagy egyszerűen *megértése* szempontjából érdemes új, a régió sajátos viszonyainak megfelelő tipológiát alkotni – megőrizve a fent taglalt klasszikus tipológiák általánosan érvényes elemeit, ám ahol szükséges, új megközelítést alkalmazva. A következőkben – befejezésül – erre teszek kísérletet. Az alábbi tipológiám szerves előzménye az a próbálkozás, amelyben a pártrendszerek új tipizációjára tettem kísérletet, megalkotva az önkorlátozó és önfelértékelő pártrendszerek típusait (Fricz, 1999).

Kiindulópontom az, hogy elsődleges hangsúlyt kell helyezni a politikai elitek beállítottságára, mentalitására. Az input (mögöttes motiváló tényezők), politikai elit, output (a politikai elit által létrehozott intézmények) hármasságában Lijphart döntően *az elitek által létrehozott intézményekre* helyezte vizsgálódása súlypontját. Jómagam ezzel szemben úgy gondolom, hogy a régió demokráciáinak működési tapasztalatai alapján az elitek motivációira, illetve *az elitek motivációit meghatározó mögöttes tényezőkre* kell irányítani a figyelmünket. Ezek megismerése ugyanis közelebb hoz bennünket annak megértéséhez, hogy 1. milyen a politikai elitcsoportok motivációja a demokráciában és 2. ez a motiváció milyen intézmények létrehozására, egyáltalán milyen minőségű és arculatú demokrácia kialakítására ösztönzi őket. Ez pedig azért ad fontos információkat a számunkra, mert a régióban az elit magatartása a legfontosabb demokráciaalakító tényező, hiszen az intézmények korántsem rögzítettek és stabilizáltak, különösen oly mértékben nem, mint a nyugati demokráciákban. Ha tehát megismerjük és *értjük* a politikai elit beállítottságát, akkor nagyjából azt is láthatjuk, hogy milyen típusú mozgások és változások várhatóak az adott ország demokráciájában. Ha kissé vagányan akarnék itt fogalmazni, akkor azt mondanám, hogy az alábbi tipológia *a demokráciák lélektani tipológiája*.

A politikai elit motivációit és lélektanát vizsgáló felosztás alapján a demokráciák két alaptípusát különböztethetjük meg. Az egyik a *befogadó*, a másik pedig a *kiszorító* demokrácia. A befogadó demokráciákban a mindenkori hatalmon lévő politikai csoportok teret és intézményes lehetőséget adnak a mindenkori ellenzéknek tevékenységük eredményes végzéséhez; az általuk vezetett kormányzati ciklusban nem állítanak le minden, a korábbi ciklushoz kötődő folyamatot és kezdeményezést; az ellenzékkel együtt elfogadnak bizonyos autoritásokat (alkotmány, nemzet, demokratikus értékrend, demokratikus kiegyezés); törekednek arra, hogy bizonyos alapkérdésekben konszenzusos alapon döntsenek; s végül nem állnak ellen a demokratikus normák – ezen belül az erkölcsi normák – érvényesülésének. Az ellenzék pedig nem a kormányzati ciklus totális elutasítására, hanem kritikájára rendezkedik be, a kormányzattal együtt elfogadja a létező autoritásokat, hajlandó a kormányzattal együtt konszenzusos döntéseket hozni az alapvető és kiemelt súlyú po-

litikai kérdésekben, és a demokratikus normák kompromisszummentes érvényesítését követeli meg a hatalmon lévőkön és önmagán is.

A kizorító demokráciákban ezzel szemben a mindenkori kormányzati erők az ellenzék visszaszorítására, jogaik és lehetőségeik nyirbálására törekszenek; az új ciklusban egyfajta tabularasát hirdetnek meg és mindent újra kezdenek; abból indulnak ki, hogy egyedül ők a demokrácia védelmezői, *forrásai*, s ezért nem fogadnak el az ellenzékkel közös autoritásokat; a törvénykezésből és a döntéshozatalból minden erővel ki akarják zárni az ellenzékét, mindent önmaguk kívánnak eldönteni; és végül a politikai verseny mindenáron való megnyerése, a hatalom megőrzése miatt nem hagyják érvényesülni a demokratikus normákat, mert azokat a politikai küzdelem részének tekintik. Az ellenzék pedig a kormányzati hatalom teljes elutasításából indul ki és erre építi ellenzéki politikáját, a kormányzat által kínált autoritásokat nem fogadja el és másokat kínál; nem kíván a kormányzattal konszenzusos döntéseket meghozni, ezáltal is elhárítva magától a felelősséget és végül a demokratikus normákat elsősorban a kormányon kéri számon, önmagával szemben nem, mert a normákat az ellenzék is a politikai küzdelem logikája szerint ítéli meg.

Ez a két alaptípus, Max Weber-i értelemben *ideáltípus*. Természetesen a két ideáltípus között sokféle átmenet és módosult változat képzelhető el. Jőmagam nem arra törekszem, hogy egy minden ország minden időszakára tisztán alkalmazható modellt érvényesítsek, hanem arra, hogy *kiindulópontokat, illetve szemléleti alapirányokat adjak a lehetséges elemzésekhez*. Olyan esetek és országok is elképzelhetőek, ahol a kormányzati erőket a befogadó mentalitás és lelki beállítottság jellemzi, ám az ellenzék a kizorító magatartás mentén politizál (könnyen elképzelhető ez például ott, ahol a többségi nemzetet alkotó kormányzat etnikai alapú ellenzékkel áll szemben). De fordítva is lehetséges, ahol az ellenzék készen állna egy befogadó típusú, közös autoritásra támaszkodó politikára, ám a kormányzat az ellenzék mindenféle módon való kizorítására törekszik (jellemző lehet ez például a kommunista vagy posztkommunista pártokkal szembeni fellépés esetén). Világos tehát, hogy sajátos változatok és altípusok jöhetnek létre az egyes országokban; célom e helyütt nem az, hogy minden lehetséges alvariánsot számba vegyek és részletezzek – ez amúgy sem lenne lehetséges –, hanem az, hogy az egyes országok politikai állapotainak és mozgásainak *felismerhetőségéhez és értelmezhetőségéhez járuljak hozzá*.

A következőkben összesen 12 mögöttes tényezőt – ha tetszik változót – veszek figyelembe, s ezek minőségét, megvalósulását alapul véve sorolom az adott berendezkedést vagy a befogadó, vagy a kizorító demokrácia modellje alá. A 13. változó pedig az

előző 12-nek az összegzése, nem más, mint a politikai elit lelki beállítottsága. Ezek a tényezők vagy változók sorrendben a következők: 1. a politikai elit hozott politikai kultúrája; 2. a társadalom hozott politikai kultúrája; 3. a rendszerváltás folyamatának jellemzői; 4. a kialakult törésvonalak jellege, tartalma; 5. a demokratikus autoritás léte vagy nemléte; 6. a posztkommunizmus jelenléte vagy eltűnése; 7. a demokratikus normák helyzete; 8. a nemzetállam állapota; 9. a kormányzati ciklusok kezelése; 10. a média állapota; 11. az érdekszervezetek működése; 12. az erkölcsi normák helyzete, a korrupciók és visszaélések kezelése. A 13. szempont az előző 12 összegzése: a politikai elit lelki beállítottsága.

1. *A politikai elit hozott politikai kultúrája.* A történelmi örökségből, a közelmúltból és a rendszerváltás körülményeiből kialakuló politikai kultúra alapjaiban kétféle lehet: konszenzuális vagy konfliktusos. A konszenzuális kultúra az elitet a befogadó demokrácia, míg a konfliktusos kultúra egyértelműen a kizorító demokrácia felé orientálja.
2. *A társadalom hozott politikai kultúrája.* Ezt is alapvetően a történelmi örökség, a közelmúlt és a rendszerváltás jellege befolyásolja, s kétféle lehet: állampolgári, részvételi igényű, avagy magánpolgári, politikától távolságot tartó. Az állampolgári, részvételi igényű társadalom a befogadó demokrácia felé mozdítja el a rendszert, mivel ebben az esetben az elitek arra kényszerülnek, hogy foglalkozzanak az állampolgári igényekkel, kezeljék a társadalmi konfliktusokat, megakadályozzák, hogy ezek eszkalálódjanak (lásd a konszenzuális „mintaállamokat”). A magánpolgári, kívülálló társadalom esetén viszont erősen megnő az esélye a kizorító demokráciának, ugyanis ekkor az elit „szabadjára engedi” a csoportjai közötti ellentéteket – mintegy helyettesítve, pótolva a hiányzó társadalmi konfliktusokat –, mely konfliktusok az elit sajátosságainak megfelelően általában erősen ideologikusak, világnézeti és értékalapúak, ez által a legtöbb esetben nehezen kezelhetőek, nehezen feloldhatóak (szemben a gazdasági, pragmatikus jellegű, inkább a társadalomból származó ellentétekkel). Mindez az eliteket a politikai verseny radikális megvívására készíti.
3. *A rendszerváltás folyamatának jellemzői.* A demokratikus átmenet alapvetően kétféle módon mehet végbe: kisebb vagy nagyobb mértékű társadalmi részvétellel, illetve közös, a rendszerváltással az azonosulást megeremlítő szimbolikus mozzanatok érvényesítésével; avagy – ezzel szemben – társadalmi részvétel nélkül, szimbolikus aktusok hiányában, kizárólag az elitek megegyezései, tárgyalásai és alkui mentén. Az első esetben megnő az esélye a befogadó demokrácia kialakulásának, hiszen a társadalmi részvétel már elővételezi az állampolgári attitűd elterjedését, s ez – mint az

előző pontban láttuk – az elitek magatartására „mérészlő” hatással van. Másfelől a szimbolikus aktusok (új alkotmány, konszenzusos elnök, látványos áttörést hozó tüntetések stb.) a rendszerváltással, a demokráciával kapcsolatos közös identitást hozhatnak létre, mely a továbbiakra nézve bizalmi és legitimációs tökéletet hoz létre a politikai ellenfelek között, s ez inkább terel a befogadó, mint a kiszorító mentalitás felé. Ezzel szemben, ha a rendszerváltás a társadalom részvétele nélkül, az elit irányításával, szinte „láthatatlan forradalomként”, szimbolikus mozzanatok hiányában zajlik, akkor a későbbiekben felszínre törő ellentéteket nehéz korában tartani, a kiszorítás logikája lép fel.

4. *A kialakult törésvonalak jellege, tartalma.* A történelmi és közelmúltbeli örökségek, illetve a rendszerváltás során kialakuló ellentétek határozzák meg ezt. Alapvetően kétféle törésvonal típus válhat meghatározóvá: az egyik a részértékű, a másik a rendszerértékű törésvonalak típusa. A részértékű törésvonalak, amelyek alapvetően pragmatikus, gazdasági, egyes társadalmi csoportokhoz köthető ellentétek jól kezelhetőek, s ezáltal a befogadó az elit mentalitását segítik elő. A rendszerértékű törésvonalak viszont olyan átfogó megosztottságok, amelyek érintik a demokrácia, a nemzet, az állam egészét, sőt utóbbiak a „tét”; ezek esetében a konfliktusok hajlamosak az eskalálódásra, az elitek körében pedig a kiszorító politika terjed el.
5. *A demokratikus autoritás léte vagy nemléte.* Ha az adott országban létrejön valamilyen autoritás (korona, alkotmány, nemzet, demokratikus értékek kölcsönös tisztelete és betartása, avagy demokratikus kiegyezés), akkor elválílik egymástól az autoritás forrása (a rendszer maga) és hordozója (a kormányzatok), s ez az elitek szintjén a befogadó mentalitást segíti elő. Ha azonban ilyen autoritás hiányzik, nem alakul ki a rendszerváltás folyamatában és utána sem, akkor gyakran nem válik külön az autoritás forrása és hordozója (vagyis az egyes kormányzatok és politikai elitcsoportok a demokrácia „egyetlen, igazi” megtestesítőjének érzik magukat), ami egyértelműen a kiszorító típusú demokrácia kialakulását hordozza magában.
6. *A posztkommunizmus jelenléte vagy eltűnése.* Két eset lehetséges: a rendszerváltás során vagy utána a rendszerváltó erők elszámoltatják a volt pártállami vezetést, elitcserét hajtanak végre és így háttérbe szorítják a posztkommunista erőket; a másik esetben mindez nem történik meg, nincs elitcsere és elszámoltatás, sőt, a posztkommunista elitek „diadalmasan” visszatérnek a politikába is, erős szereplőként részt vesznek a politikai küzdelemben, és visszatérnek a kormányzati hatalomba is. Az első eset jelentősen növeli az esélyét annak, hogy befogadó demokrácia alakuljon ki,

hiszen a rendszerváltás egyik alapkérdése, sőt fő célja oldódik meg, ami közösen vállalt, sikeres politikai élményt jelent, s ez egyfajta szolidaritást alakíthat ki közöttük. Ezzel szemben, ha elmarad az elszámoltatás, és a posztkommunista elit a kormányzati hatalomba is vissza tud térni, akkor ez növekvő feszültséget, éles megosztottságot alakíthat ki a rendszerváltó elitek, pártok között, kialakul az antikommunisták és az utódpártok, illetve azokkal szövetségre lépők közötti radikális ellentét, s ez a kizsorítás stratégiáját erősíti fel.

7. *A demokratikus normák helyzete.* Amennyiben a demokratikus normák általánossá válnak, s minden politikai elitcsoport magára nézve is kötelezőnek tekinti az azokhoz való alkalmazkodást, akkor igen nagy az esélye a befogadó mentalitás kialakulásának. Ha viszont a demokratikus normák nem jönnek létre, avagy betartásukat csak egyes elitcsoportok, vagy rosszabb esetben egyik sem tartja alapvető szabálynak, akkor erőteljesen megnő az esélye a kizsorító mentalitás elterjedésének.
8. *A nemzetállam állapota.* Ebben az összefüggésben az a kérdés, hogy a rendszerváltás következtében rendezetté válik-e az ország külső és belső nemzetállami státusa; léteznek-e az országon belül nemzetiségi vagy etnikai konfliktusok, amelyek rendezésre szorulnak; továbbá az ország külpolitikai, nemzetpolitikai stratégiáját azonos módon látják-e a meghatározó elitcsoportok (például az Európai Unióba való belépés kérdését). Ha ilyen problémák eleve nem merülnek fel, avagy a rendszerváltás során vagy az azt követő években ezek a problémák megoldódnak (mint például Kelet-Németország esetében a német újraegyesítéssel), akkor ez egyfajta nemzeti egységet jelent, s elősegíti a befogadó demokrácia kialakulását. Ha viszont a nemzetiségi, nemzetállami kérdések markánsan megjelennek (mint például a volt Jugoszlávia esetében), az akár polgárháborús helyzetek kialakulásához is vezethet. (További példák sorakoznak a volt Szovjetunió tagállamai esetében is.) Hasonló, ha nem is ilyen erőteljes konfliktusokat szülhetnek az országon belüli etnikai kisebbségekkel kapcsolatos problémák, mint például Romániában és Szlovákiában a magyar kisebbség jelenléte. (Érdekes példát nyújtanak a balti államok: az „ott ragadt” orosz kisebbség Lettországbán igen erős feszültséget szül és megfertőzi a politikai légkört, míg ezzel szemben a posztkommunistákat háttérbe szorító Észtországban – a persze jóval kisebb lélekszámú – orosz kisebbség gyakorlatilag semmilyen lényeges gondot nem okoz.) S végül az sem mindegy, hogy az adott ország külpolitikai, nemzetpolitikai stratégiájának alapkérdéseiben egyetértenek-e a meghatározó politikai elitcsoportok. (Szlovéniában és Horvátország-

ban ez nagyjából létezik, míg Magyarországon nem, hiszen nálunk a nemzeti érdekérvényesítés erőteljessége, a határon túli magyar kisebbséggel kapcsolatos politikai stratégia, illetve világpolitikai ügyekben is markánsan eltér egymástól a két tábor kiindulópontja és álláspontja.) Ha egy országban rendezettek és konszenzuálisak a nemzetállammal, nemzeti stratégiával kapcsolatos kérdések, akkor erőteljesen megnő a befogadó demokrácia létrejöttének az esélye, míg ha komoly konfliktusok vannak ezen a téren, akkor az nagyon megnöveli a kizorító demokrácia kialakulásának veszélyét.

9. *A kormányzati ciklusok kezelése.* Két alapeset van. Az egyikben a kormányra kerülő elitcsoportok építenek az előző ciklusban elindított, ösztársadalmi érdekeket megtestesítő kezdeményezésekre, a ciklus során több kérdésben egyeztetnek az ellenzékkel, a nemzeti ügyekben egyezsége próbálnak jutni velük, nem korlátozzák az ellenzék ellenőrzési jogait. A másik esetben viszont a kormányzati hatalmat megragadó elitcsoportok gyakorlatilag tabula rasát hirdetnek, az előző ciklusból szinte mindent eltörölnek és szinte mindent újrakezdenek, a ciklus alatt minden érdemi döntést egyedül hoznak, az ellenzékkel nem egyeztetnek, sőt igyekeznek ellenőrzési jogait, lehetőségeiket korlátozni. Az első eset kifejezetten annak a jele, hogy befogadó típusú demokrácia alakult ki az adott országban, míg a második eset határozottan mutatja a kizorító demokrácia létrejöttét.
10. *A média állapota.* A média és a sajtó, mint a mindenkor politikai hatalmat a társadalom nevében ellenőrző intézmény, alapvetően kétféle állapotot mutathat. Az egyik esetben független a politikától, viszonylag kiegyensúlyozott a politikai szimpátiái alapján, s – ezáltal – kritikus a mindenkor kormányzati hatalommal szemben. A másik esetben nem független a politikától, a pártoktól és a kormányzatoktól, működése a kormányzat és a politikai elitek által irányított és befolyásolt, politikai szimpátiái alapján nem kiegyensúlyozott, az egyik politikai tábor irányában túlzottan elfogult, s – mindezáltal – nem gyakorolja hatékonyan a mindenkor hatalommal szembeni kritikai funkcióját. Az előző esetben a sajtó és média mintegy „döntőbírói” szerepet játszik a politikai folyamatok és konfliktusok megítélésében, hiszen tényeket tár fel, fontos, nem ismert információkat mutat be, feltárja a visszaéléseket, korrupciókat és követeli a következményeket, s ezáltal, mintegy „középen állva” (pontosabban a közvéleményt képviselve) hathatós szerepet játszik a politikai konfliktusok moderált, tárgyilagos kezelésében. Ez feltétlenül a befogadó attitűd és demokrácia kialakulásának esélyeit növeli. Szemben a másik esettel, amikor is a sajtó és a média a politikától nem független, s ráadásul a politika a

szimpátiák szempontjából is kiegyensúlyozatlan, elfogult. Ekkor a sajtó nem tudja elvégezni kritikai, közvéleményt képviselő funkcióit, mert nem áll középen, sőt, szimbiózisba kerülve a pártokkal és kormányzatokkal, maga is politikai tényezővé válik, s visszaélések, korrupciós ügyek felbukkanása esetén cinkosságot vállal kedvenc irányzatával. Ha a média állapota ilyen, az nemhogy moderálná, de egyenesen élezi a politikai konfliktusokat, s ez által a kizsorító demokrácia kialakulásához járul hozzá.

11. *Az érdekszervezetek működése.* Két alapeset van: ha az érdekszervezetek (szakszervezetek, kamarák, érdekvédelmi szervezetek, egyesületek stb.) függetlenek, aktívak, részt vesznek a közéletben, erős nyomásgyakorló képességgel rendelkeznek; illetve ha erősen függnek a kormányzatoktól és a pártoktól, passzívak, nem vesznek igazán részt a közéletben, nem gyakorolnak nyomást a kormányzatokra. Mivel az érdekszervezetek általában pragmatikus érdekeket képviselnek, független és aktív részvételük a politikában a befogadó mentalitást erősíti, míg ha túlságosan függnek a pártoktól, kormányzatoktól, passzívak és arctalanok, akkor nem tudnak gátat szabni a kizsorító mentalitás megjelenésének.
12. *Az erkölcsi normák helyzete, a korrupciók és visszaélések kezelése.* Itt is két eset van. Az egyikben a közvélemény és a politikai elitcsoportok mindegyike – ellenzékben és kormányon egyaránt – elkötelezett az erkölcsi normák politikában való érvényesülésével kapcsolatban, s ha korrupciós ügyek kerülnek felszínre, akkor együttesen követelik a következmények levonását, az érintettek visszalépését és felelősségre vonását. A másik esetben a közvélemény, a társadalom passzív, nem formál véleményt, a politikai elitcsoportok pedig az erkölcsi normákat a saját érdekeik szerint relativizálják, s a korrupciós ügyeket nem a normák szerint mérlegelik, hanem politikai eszközként, fegyverként kezelik. Az első eset jelentősen segíti a befogadó demokrácia kialakulását, míg a második eset nagymértékben növeli a kizsorító demokrácia létrejöttének esélyeit.

S végül a 13., összegző szempont, mely magába foglalja a fent taglalt 12 tényezőt, s mintegy azok eredőjeként jelenik meg. Ez nem más, mint a *politikai elit lelki beállítottsága*. A felosztás rövid és egyszerű: kétféle beállítottság van, az egyik a befogadói, mely ennek megfelelő karakterű demokráciát hozhat létre, a másik a kizsorító jellegű, mely viszont e tulajdonságnak megfelelő karakterű demokráciát teremthet meg.

Végére érve a demokrácia *lelki beállítottságának, más szóval karakterének* lehetséges tipizációján és az erre ható változók értelmezésén, foglaljuk össze egy táblázatban az eddig kifejteteket.

*A demokráciák karakterének, lelki beállítottságának
tipizációja*

A demokráciák lelki beállítottságának, karakterének tipizációja	Befogadó demokrácia	Kiszorító demokrácia
1. A politikai elit „hozott” politikai kultúrája	Konszenzuális	Konfliktusos
2. A társadalom „hozott” politikai kultúrája	Állampolgári, részvételi	Magánpolgári, távolságtartó
3. A rendszerváltás folyamatának jellemzői	Társadalmi részvétel	Társadalmi részvétel hiánya
4. A kialakult törésvonalak jellege, tartalma	Részértékű (pragmatikus) törésvonalak	Rendszerértékű (átfogó) törésvonalak
5. A demokratikus autoritás léte vagy nemléte	Van autoritás, forráshordozó különválnak	Nincs autoritás, forráshordozó egybeolvad
6. A posztkommonizmus jelenléte vagy eltűnése	Nincs posztkommunista jelenlét	Posztkommunista jelenlét, befolyás, uralom
7. A demokratikus normák helyzete	Demokratikus normák érvényesülnek	Demokratikus normák nem vagy csak részlegesen érvényesülnek
8. A nemzetállam állapota	Rendezett státus, nincsenek etnikai-nemzetiségi konfliktusok, külpolitikai konszenzus	Rendezetlen státus, vannak etnikai-nemzetiségi konfliktusok, illetve nincs külpolitikai konszenzus
9. A kormányzati ciklusok kezelése	Egymásra épülő ciklusok	Tabula rasa-ciklusok
10. A média állapota	Független a politikától, közvetítő, kritikai	Nem független a politikától, nem közvetítő, nem kritikai
11. Az érdekszervezetek működése	Függetlenek, nyomásgyakorló képesség	Függenek a pártoktól, gyenge nyomásgyakorlás
12. Az erkölcsi normák helyzete	Az erkölcsi normák érvényesülnek	Az erkölcsi normák nem érvényesülnek
13. A politikai elit mentalitása	Befogadó, integráló mentalitás	Kiszorító mentalitás

Hangsúlyoznom kell, hogy a fenti tipizáció két alaptípusa, a befogadó és a kiszorító demokrácia természetesen két *ideáltípus*, amelyet egy vizsgálati skála két végpontjára kellene elhe-

lyeznünk. E két típus között a *köztes variációk sokasága* helyezkedhet el, sőt, viszonylag egyértelmű, hogy a régió országai esetében a köztes variációk vannak a többségben. Nem volt azonban célom, hogy ezeket a köztes variációkat alaposan kidolgozzam, részletezzem és finomítsam; ezúttal az lehetett csak a célom, hogy egy új, a demokráciát irányító politikai elitek motivációira, lelki beállítottságára alapozott demokráciatipológia alapvonalaait elkészítsem, melynek segítségével – reményeim szerint – *közelebb kerülhetünk* a közép- és kelet-európai demokráciák működésének, karakterének jobb, alaposabb, mélyebb megértéséhez. (S talán olyan megközelítés ez, amely a nyugati demokráciák esetleges jövőbeli változásainak, átalakulásainak megértéséhez is hozzájárulhat.)

Befejezésül – mintegy próbaképpen, eltekintve a részletes indoklástól, mely egy hosszabb lélegzetű tanulmány, monográfia feladata – vizsgáljuk meg azt, hogy a fenti módszer alapján a magyar demokrácia melyik demokráciatípusba sorolható. (A módszer alkalmazásához megjegyzendő, hogy természetesen minél több tényező jellemző az adott országra, annál markánsabban sorolható az egyik vagy a másik típusba.)

1. A politikai elit hozott politikai kultúrája. Magyarországon a politikai elit erősen konfliktusos politikai kultúrát hozott magával.
2. A társadalom hozott politikai kultúrája. Magyarországon a társadalomban a magánpolgári, távolságtartó mentalitás vált uralkodóvá.
3. A rendszerváltás folyamatának jellemzői. Magyarországon társadalmi részvétel nélkül, szimbolikus aktusok szinte teljes hiányában zajlott le a rendszerváltás.
4. A kialakult törésvonalak jellege. Magyarországon a rendszerértékű törésvonalak a jellemzőek.
5. A demokratikus autoritás léte vagy nemléte. Magyarországon nem alakult ki általánosan elfogadott autoritás, s elválik az autoritás forrása és hordozója.
6. A posztkommunizmus jelenléte vagy eltűnése. Magyarországon a posztkommunista politikai aktorok felszínen maradtak, sőt visszakerültek a kormányzásba.
7. A demokratikus normák helyzete. Magyarországon a demokratikus normák nem érvényesülnek általánosan.
8. A nemzetállam állapota. Magyarország nemzetállami státusa rendezett, ám Magyarország külpolitikai stratégiájával, illetve a határon túli magyarokkal kapcsolatban lényeges nézeteltérések vannak a meghatározó politikai táborok között.
9. A kormányzati ciklusok kezelése. Magyarországon a kormányzati ciklusokra az öntörvényű hatalomgyakorlás, a kormányzat és az ellenzék közötti egyeztetések hiánya, a radikális konfrontáció a jellemző.

10. A média állapota. Magyarországon a média és sajtó nem független, erősen politikafüggő, sőt politikacsináló, politikai szimpátiái nem kiegyensúlyozottak, nincs igazán erős kritikai számonkérő funkció.
11. Az érdekszervezetek működése. Magyarországon az érdekszervezetek csak félig-meddig függetlenek, s bár egyre gyakrabban hallatják hangjukat, nyomásgyakorló erejük viszonylag szerény.
12. Az erkölcsi normák helyzete. Magyarországon a politikai elitek az erkölcsi normákat relativizálni próbálják, a korrupciós ügyeket nem normatív módon, hanem politikai fegyverként kezelik.
13. A politikai elit lelki beállítottsága. Magyarországon a politika elit lelki beállítottsága – a fentiekkel szoros összefüggésben – erősen kizorító jellegű.

Mindezek alapján pedig megállapíthatjuk, hogy a politikai elitek motivációit, lelki beállítottságát vizsgáló tipológia szerint *Magyarország igen markánsan a kizorító típusú demokráciák közé tartozik*. Más helyütt éppen ennek okaival, körülményeivel és lehetséges hatásaival foglalkoztam. Ám, hogy ne maradjunk egyetlen, ráadásul meglehetősen szélsőséges ország-példánál, befejezésül – mintegy illusztrációképpen, különösebb érvelés nélkül – nézzük meg a többi közép- és kelet-európai demokrácia vajon melyik típusba lenne sorolható.

Megítélésem szerint a befogadó típushoz a legközelebb Észtország, Szlovénia és Csehország áll. Valahol a „középtájon”, de inkább a befogadó típushoz áll közelebb Bulgária, Litvánia, Horvátország. A kizorító típus oldalán, már közelebb az „ideáltípushoz” Románia, Szlovákia és Lengyelország; egészen közel ehhez Lettország és Magyarország áll. A kizorító típus klasszikus esetét valószínűtlennek meg a volt jugoszláv államok a háborúk idején, illetve a volt Szovjetunió államai, köztük például Ukrajna, Grúzia stb.

A tipológia természetesen további kidolgozásra, finomításra szorul; ennek elvégzése a következő időszak feladata.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Enyedi Zsolt-Körösényi András (2001): *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, Osiris.
- Fricz Tamás (1999): „Önkorlátozó és önfelértékelő pártrendszerek.” Budapest, Politikatudományi Szemle, 1999/3. sz.
- Körösényi András-Tóth Csaba-Török Gábor (2003): *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris.
- Lijphart, A. (1984): *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven-London, Yale University Press.

- Lijphart, A. (1999): *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven, Yale University Press.
- Merkel, W. (1999): *Systemtransformation*. Opladen, Leske + Budrich.
- Szilágyi Imre (2000): „A kormánypártok és az ellenzék viszonya Horvátországban és Szlovéniában 1989–1999 között.” In: *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány.